

• АКАДЕМІЧНІ ЧИТАННЯ •

ПРИВАТИЗАЦІЯ: СОЦІАЛЬНО- ПСИХОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ (за результатами соціологічного дослідження)

О. Г. Кальман,
канд. юр. наук, доцент;
І. О. Христич,
канд. екон. наук, доцент.

Успіх у проведенні будь-яких реформ у суспільстві, їх темп і послідовність перш за все визначається ставленням населення до запропонованих змін, його психологічним їх сприйняттям. Особливо, якщо ці реформи торкаються доленосних для кожної людини рішень. Зміна форм власності, на нашу думку, і є таким рішенням у процесі реформування соціально-економічних відносин у суспільстві. Відповідно і управлінські дії повинні враховувати ставлення до цього процесу тих, на кого він розрахований. Важливо при цьому знати думку і широкі верстви населення щодо заходів, які реалізуються. Ігнорування цієї обставини, як не прикро, призвело до того, що приватизація державних підприємств багатьох галузей не принесла бажаної користі ні бюджетові держави, ні окремим галузям економіки країни, ні народові, ні окремим громадянам, а навпаки, сприяла тенденції криміналізації процесу змін форм власності й активності злочинних угруповань у цій сфері, яка набула в Україні відкритості і загрозливого характеру.

Сектором вивчення причин злочинності Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності Академії правових наук України у рамках дослідження теми «Запобігання причинам

та умовам, які сприяють розкраданням, зловживанням та іншим злочинним проявам у сфері приватизації державного майна в Україні», що виконується інститутом на замовлення Фонду державного майна України, проведено анонімне опитування громадськості з цього питання. В опитуванні взяли участь 300 громадян з різних регіонів України, які навчаються на заочному факультеті одного із вищих юридичних закладів України.

Серед осіб, які відповіли на запитання анкети, 172 респонденти (57%) — чоловіки і 128 респондентів (43%) — жінки. З них 218 осіб (73%) — службовці; 53 особи (18%) — військовослужбовці; 6 осіб (2%) — підприємці; 2 особи (1%) — робітники; 21 особа (6%) — не мають роботи або займаються домашнім господарством. За віком респонденти поділилися таким чином: 18-24 роки — 75 осіб (25%); 25-29 років — 120 осіб (40%); 30-50 років — 105 осіб (35%). 3 особи (1%) мають середню освіту, 18 осіб (6%) — середню спеціальну, 145 осіб (50%) — незакінчену вищу і 124 особи (43%) — вищу освіту.

З наведених даних можна зробити висновок, що наша вибірка достатньо репрезентативна і відповідає необхідним вимогам вибіркового дослідження, оскільки: охоплює громадян різних

*Приватизація: соціально-психологічні фактори криміналізації
(за результатами соціологічного дослідження)*

О. Г. Кальман, І. О. Христин

регіонів України, різної статі, віку, освіти, соціальних прошарків. Ми навмисно вдалися до більш широкого включення до числа респондентів осіб з незакінченою вищою та вищою освітою, і, за віковою характеристикою, найбільш соціально активних громадян, оскільки вважаємо, що їхні думки більш об'єктивні і реально відтворюють громадське ставлення до процесів приватизації.

Взагалі, результати опитування свідчать про вкрай негативне ставлення населення до ринкових перетворень. Тільки 17 опитуваних (6%) задоволені здійснюваними державою заходами в питанні переходу до ринкової економіки, 260 осіб (87%) не задоволені цими заходами. 21 особа (7%) висловила іншу думку («Частково», «Не зовсім», «Не повною мірою», «Мені важко відповісти»).

На запитання анети «Чи схвалюєте Ви політику приватизації державного і колективного майна в Україні?» — 106 осіб (35%) дали позитивну відповідь; 158 осіб (53%) — негативну і 36 осіб (12%) висловили іншу думку («Частково», «Не в усьому», «Не в повному обсязі», «Схвалюю приватизацію колективного майна, але не схвалюю приватизацію державного майна», «Не повністю», «Не зовсім» і т.п.). Ці дані наочно свідчать про негативне ставлення більшості населення до механізму проведення приватизації в Україні.

Із загальної кількості опитаних 239 осіб (80%) отримали свій приватизаційний сертифікат і 61 особа (20%) не отримала, тобто більшість опитаних вважала, що його треба отримати і можна якимось чином корисно розпорядитися. Але на запитання: «Як Ви розпорядились своїм приватизаційним сертифікатом?» респонденти відповіли так: «Продав» — 70 осіб (23%); «Вклав в акціонерне підприємство» — 101 особа (34%); «Здав на фондовий аукціон» — 4 особи (1%); «Ніяк» — 87 осіб (29%) і «Інше» — 38 осіб (13%). Таким чином, більшість респондентів (52%) або відразу його реалізувала шляхом продажу, або не розпорядилася ним ніяк. Ці дані свідчать про те, що реально більшість населення до приватизаційних процесів не прилучалася.

Що стосується приватизації індивідуального майна, то тут також не помічається дуже високого рівня активності: квартиру приватизували 167 опитуваних (56%), з них приватизували квартиру і земельну ділянку лише 9 осіб (3%). Відповідно

не приватизували квартиру 133 особи (44%), не приватизували земельну ділянку — 291 особа (97%), взагалі не брали участі в будь-якому із цих видів приватизації 132 особи (44%). Отже, більшість населення вважала, що необхідно лише приватизувати квартиру; а до приватизації земельної ділянки поставилася більш стримано. Причина цього, на нашу думку, полягає у більшій, чи меншій потребі володіти певним майном і в розмірі його оподаткування.

Не сприяє активній участі населення у приватизаційних процесах і значне поширення закритих акціонерних товариств у найбільш привабливих галузях економіки. Висловлюючи своє ставлення до закритих акціонерних товариств, 162 особи (54%) оцінили його як позитивне, 134 особи (45%) — як негативне і 4 (1%) особи не змогли сформулювати свою думку щодо цього питання.

Економіко-правова свідомість людини — один із головних чинників регуляції її поведінки у сфері економічних відносин. А у її формуванні важливе значення має знання відповідних нормативних актів. Тому у процесі опитування було поставлено і таке питання: «Чи достатньою мірою Ви ознайомлені зі своїми правами в сфері приватизації державного і колективного майна?». 188 опитуваних (63%) відповіли «Так», 74 особи (24%) відповіли «Ні» і 35 осіб (12%) дали іншу відповідь («І так, і ні», «Частково» і т.п.). 3 особи (1%) залишили це питання без відповіді. Це ще раз підкреслює висновок, що досить значна частина населення не обізнана зі своїми правами в сфері приватизації державного і колективного майна, і ця обставина надає широкий простір для вчинення різноманітних зловживань, правопорушень і злочинів.

Значною мірою цьому сприяє і складний механізм приватизації. За даними дослідження, в процесі приватизації респонденти зіткнулися з такими досить складними труднощами: бюрократизм, ускладнення з отриманням приватизаційного сертифіката; погана організація процесу приватизації (багато інстанцій, черги при оформленні документів, велика кількість необхідних документів, обтяжлива процедура приватизації); тяганина, занадто затягнутий процес оформлення документів; проблеми громадянства; труднощі при вкладенні приватизаційного сертифіката; некомпетентність осіб, які оформлюють приватизаційні документи, низька

*Приватизація: соціально-психологічні фактори криміналізації
(за результатами соціологічного дослідження)*

О. Г. Кальман, І. О. Христич

професійна підготовка працівників ЖЕД; брак інформації, неясність, невизначеність, невпевненість у цій справі; погана якість послуг, неухважне ставлення в бюро технічної інвентаризації; висока ціна державного акта на приватизацію земельної ділянки; недоступність і недосконалість законодавства щодо приватизації; невідпрацьованість питань взаємостосунків організацій, які працюють з приватизованими об'єктами і організаціями жильців, надання пільг жильцям та їх реалізація; порушення Закону «Про приватизацію державного майна»; не розроблено порядку виплат у випадку виходу з акціонерного товариства одного з його членів і зменшення в зв'язку з цим статутного фонду. Таким чином, можна зробити висновок, що державні органи, які повинні усіляко сприяти цьому процесові, навпаки, загальмовують його і чинять значні ускладнення для реалізації своїх прав населенням.

А загальнопоширена думка, яка посилено тиражується у засобах масової інформації, про хабарництво у процесі приватизації, за результатами нашого опитування свого підтвердження не знайшла. На питання «Чи мало місце вимагання хабара?» 17 осіб (6%) відповіли позитивно, 281 особа (94%) не зустрічалися з вимаганням. Хабарі вимагали працівники домоуправління, ЖЕД, фонду державного майна, бюро технічної інвентаризації, органів місцевого самоврядування.

У свій же прогностичній оцінці, відповідаючи на запитання анкети: «Які злочини і правопорушення, на Ваш погляд, найбільш поширені в процесі проведення приватизації», респонденти назвали такі злочини і правопорушення: розкрадання (12 осіб (4% опитуваних)); хабарництво (102 особи (34%)); вимога хабара (14 осіб (5%)); підrobка документів (15 осіб (5%)); інше (102 особи (34%)); не відповіли на це запитання 55 осіб (18%).

Іншими злочинами і правопорушеннями, які зустрічаються в процесі приватизації, опитувані особи назвали такі: заниження та завищення реальної вартості об'єктів приватизації; зловживання владою, службовим становищем; корупція; відмивання «брудних» грошей; шахрайство, махінації з приватизаційними сертифікатами, обман та позбавлення юридично неграмотних громадян їхніх прав у процесі приватизації; участь у приватизації «мертвих душ»; внесення до пільгових списків осіб, на яких ці пільги не розповсюджу-

ються; відмова Фонду державного майна прийняти 10-процентну заставу для участі в аукціонах, торгах, конкурсах; порушення порядку проведення аукціонів, торгів, конкурсів; скуповування по заниженій вартості за готівку; тяганина, порушення строків приватизації; невивплата дивідендів; незаконна приватизація. Із цих відповідей можна зробити висновок, що реальний стан злочинності у процесі приватизації, з яким зустрілися опитувані особи, і його прогнозована оцінка з боку населення значно розходяться. На нашу думку, це обумовлено, перш за все, соціально-психологічним ставленням населення до реальних процесів, які відбуваються під час приватизації, і його особистою відчуженістю від них.

Однак, стосовно вдосконалення процесів приватизації було висказано досить важливі пропозиції. Ми наводимо їх у повному обсязі для того, щоб дати більш широкую характеристику усієї палітри громадської думки. На запитання стосовно вдосконалення процесу приватизації, респондентами були висловлені такі побажання: вдосконалити законодавство з приватизації; законодавчо захистити права громадян; розширити їхні права у сфері приватизації державних об'єктів; спростити законодавство з механізму приватизації; посилити державний контроль за процесом приватизації, особливо великих підприємств, за достиманням умов проведення конкурсів; посилити відповідальність за порушення законодавства з питань приватизації і кримінальні покарання за злочини в сфері приватизації; докорінно змінити законодавство щодо відповідальності посадових осіб за правопорушення у сфері приватизації; розробити механізм дійового контролю за зловживаннями під час приватизації; провести розслідування вчинених зловживань посадовими особами під час приватизації державних об'єктів; викоренити бюрократизм; посилити контроль за оцінкою вартості об'єктів приватизації; виключити можливість приватизації об'єктів через підставних осіб посадовими особами; спростити процес приватизації; вдосконалити механізм приватизації; переглянути механізм приватизації в бік максимального залучення трудових колективів до процесів акціонування, викупу через оренду і т.п.; видавати дотації для викупу об'єктів працівникам підприємств; вдосконалити нормативно-правову і законодавчу базу приватизації; відмінити

*Приватизація: соціально-психологічні фактори криміналізації
(за результатами соціологічного дослідження)*

О. Г. Кальман, І. О. Христин

приватизацію дитячих садків, шкіл, соціальних, лікувальних, спортивних закладів і комплексів; підвищити питому вагу державної власності на оборонних, енергетичних та інших важливих для економіки країни об'єктах; визначити підприємства, які не підлягають приватизації; прискорити приватизацію житла; прискорити приватизацію об'єктів, які потрібні для виробництва товарів першої необхідності, забезпечуючи їх державною допомогою; проводити приватизацію з урахуванням місцевих, регіональних, галузевих особливостей; проводити приватизацію земельних ділянок лише для сільськогосподарських потреб; підвищити компетентність державних службовців, які займаються питаннями приватизації; покращити інформованість населення про права та обов'язки, які пов'язані з приватизацією; проводити пропаганду правових знань з питань приватизації; знизити ціни на документи з приватизації та спростити процес оформлення документів; вдосконалити законодавче регулювання діяльності приватизованих об'єктів; висвітлювати у доступних засобах масової інформації фінансові звіти приватизованих об'єктів; зобов'язати осіб, які приватизували об'єкти, звітувати про свої доходи; приватизація повинна бути «прозорою», результати роботи акціонерних товариств повинні бути доступні для ознайомлення; вирішити питання про компенсування збитків обдуреним акціонерам за рахунок прибутків компаній, в які вони вклали свої приватизаційні сертифікати; продовжити строки приватизації за приватизаційні сертифікати, не визначаючи строку її закінчення; перейти до грошової приватизації; ліквідувати закриті акціонерні товариства; збільшити реєстраційний збір для середнього і великого бізнесу, зменшивши його для малого бізнесу; проводити реальну боротьбу з корупцією в сфері приватизації; скоротити технічний персонал органів приватизації; використовувати оргтехніку і засоби автоматизації.

Певна частина населення (18 осіб (6%)) вважає, що приватизацію необхідно взагалі відмінити, тому що для широких верств населення вона нічого не дала.

Висновки із наведених даних свідчать, що головними чинниками, які сприяють активній діяльності кримінальних структур в процесі приватизації та вчиненню корисливих злочинів у

цій сфері, є причини соціально-економічного, організаційно-управлінського та нормативно-правового характеру.

До причин, які найбільш часто виступають як недоліки в організації процесу приватизації та управління, належать: відсутність чіткої системи контролю з боку Фонду державного майна України і його регіональних відділень за ходом приватизації, виконанням інвестиційних зобов'язань, бізнес-планів, договорів купівлі-продажу, за цільовим використанням коштів від приватизації. Нехтуються позиції і точка зору не тільки галузевих міністерств при вирішенні питання доцільності роздержавлення тих чи інших підприємств, а й Кабінету Міністрів України; слабкий контроль працівників Фонду державного майна України та його регіональних відділень за проведенням інвентаризації основних і оборотних фондів, за достовірністю матеріалів з оцінки майна і активів державних підприємств, що приватизуються. За цих обставин спеціалісти, що займаються інвентаризацією або оцінкою майна, зловживаючи своїм посадовим становищем, на замовлення певних осіб та за відповідну винагороду оформляють фальсифіковані документи щодо кількості і вартості об'єктів, що приватизуються. Пасивна роль Кабінету Міністрів України, Фонду державного майна України та його регіональних відділень у застосуванні контролю при проведенні приватизації об'єктів на конкурсній основі. Вони продовжують підігравати директорському корпусу, не використовують такі легітимні способи концентрації власності, як комерційні та некомерційні конкурси, зокрема, з продажу контрольних пакетів акцій стратегічним інвесторам. Користуючись цим, члени організованих злочинних угруповань використовують корумповані зв'язки для проведення приватизації підприємств таким способом, який би забезпечував їм низьку ціну за об'єкти приватизації і не внесення ними в установлені строки інвестиційних коштів у грошовій формі. Чимало переможців приватизаційних конкурсів відмовляються виконувати взяті на себе інвестиційні зобов'язання. Поширені і порушення порядку обігу приватизаційних майнових сертифікатів. Довірчі товариства у роботі з приватизаційними паперами залучають майнові сертифікати в більшій кількості, ніж це дозво-

*Приватизація: соціально-психологічні фактори криміналізації
(за результатами соціологічного дослідження)*

О. Г. Кальман, І. О. Христин

лено ліцензіями, а підприємницькі структури здійснюють фінансові операції з майновими сертифікатами, не маючи на це відповідного дозволу.

Вивчення аналітичних матеріалів та матеріалів перевірок правоохоронними і контролюючими органами законності проведення приватизації свідчить про недосконалість чинних законодавчих та відомчих нормативно-правових актів, неурегульованість важливих питань, пов'язаних зі зміною форм власності. Ці та раніш наведені обставини породжують абсолютну безвідповідальність посадових осіб за шкоду, заподіяну державі.

На жаль, на сучасному етапі законодавство, що регулює приватизацію, залишається за своїми принциповими положеннями на рівні початкового етапу. Процес законотворення, щодо законодавчого забезпечення цієї сфери, іде повільно, наявна законодавча база суперечлива, а з багатьох важливих аспектів її зовсім немає.

Внаслідок недосконалості законів, відомчих нормативних актів конкурентні способи приватизації не сприяють зростанню кінцевої ціни продажу об'єктів державної власності і, відповідно, збільшенню надходжень до бюджету. Більше того, це призводить до відкритого розбазарювання державного майна.

Не сприяють забезпеченню законності в процесі приватизації діючий порядок проведення оцінки майна та багаторазова зміна методики оцінки майна і активів підприємств, що приватизуються. Чинним законодавством, зокрема, вартість об'єкту незавершеного будівництва при приватизації шляхом продажу на аукціоні або за конкурсом визначається на підставі балансу без врахування індексу інфляції і за залишковою, а не ринковою вартістю. Таке визначення вартості об'єктів веде до встановлення дуже низької початкової ціни продажу і при незначній кількості учасників аукціону чи конкурсу призводить до швидкої реалізації вказаних об'єктів власності за ціною, яка значно нижча ринкової.

Створений нерозумною приватизаційною політикою симбіоз безкоштовної і коштовної приватизації породив монстра у вигляді кримінальної політичної олігархії. І ця олігархія в умовах відсутності у багатьох нормативних актах чіткої регламентації дій посадових осіб, зокрема,

владних і господарських структур, а також невизначеності їх відповідальності за дії, що суперечать вимогам законодавства, призводить до нігілістичного ставлення державних службовців та посадових осіб до виконання законодавчих актів та використання ними свого посадового становища в корисливих цілях.

До недоліків процесу приватизації слід також віднести: політизованість проблеми; неоднозначність правової бази, труднощі у виявленні дійсних намірів сторін при приватизації; лобування цього процесу на різних рівнях діяльності законодавчої і виконавчої влади; психологічний вплив, у тому числі засобами масової інформації; слабка регулююча роль відділень Фонду державного майна на місцях, які тільки займаються чисто технічною стороною справи приватизації, без аналізу її фінансового значення для держави; відсутність дійових кримінально-правових заходів боротьби зі злочинами у сфері приватизації.

Сфера приватизації, як і раніше, залишається зоною високої кримінальної активності. Відсутні механізми законодавчої реалізації кримінальної і адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері приватизації; не розроблено механізм допуску іноземних громадян до приватизації підприємств АПК при скуповуванні акцій на повторному фондовому ринку.

Таким чином, результати опитування дають підстави зробити такі висновки:

1) Більшість населення незадоволена заходами держави щодо переходу до ринкової економіки, а також процесом реформування форм власності, і не підтримує державну політику приватизації.

2) Кримінальне законодавство і правоохоронна практика не виконують функцію запобігання злочинності у сфері приватизації.

3) Вивчення причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів у сфері приватизації державного майна, потребує впровадження комплексу заходів щодо їх усунення та нейтралізації.

4) Кримінальні аспекти приватизації досить чітко усвідомлюються українським суспільством. ■

(Стаття рекомендована до друку Вченою Радою НДІ ВПЗ Академії правових наук України)